

УДК 658:334.012

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДТРИМКИ МАЛОГО БІЗНЕСУ

ВАЛЕНТИНА ОРЛОВА,*кандидат економічних наук, доцент Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. І. Туган-Барановського*

У статті розглянуто особливості малого бізнесу та його переваги. Узагальнено теоретико-методологічні засади та визначено актуальні напрями підтримки малих підприємств державою та великим бізнесом. Зокрема, вони стосуються вдосконалення ділового законодавства, стимулювання активності малих підприємств, розширення простору (ринків) їхньої діяльності, розвитку інфраструктури тощо.

Ключові слова: підприємництво, малий бізнес, державна підтримка.

Постановка проблеми. Малий бізнес (МБ) є одним з основних структурних елементів функціонування економіки ринкового типу. Він виконує важливу роль, пов'язану з реалізацією цілого комплексу функцій. Ефективність діяльності МБ є чинником, що стимулює конкуренцію, інноваційні процеси та структурні перетворення економіки, забезпечення зайнятості та розвиток людських ресурсів. У зв'язку із цим МБ робить важливий внесок у забезпечення стабільного економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Однак МБ має онтологічні недоліки, які обмежують його діяльність і перешкоджають розвитку. Багато із цих недоліків об'єктивно не можуть бути повністю усунені, якщо виходити із сутності самого МБ і змісту ринкової економіки. Окрім слабких місць, МБ має суттєві переваги, які вигідно відрізняють його від великих підприємств. Посилення цих переваг дозволило стати МБ життєздатним і, зайнявши своє місце в економічній структурі, виконувати очікувану від нього роль. Для забезпечення ефективної діяльності МБ об'єктивно необхідною є державна підтримка. Тільки такий суб'єкт економічного процесу, як держава, може усунути недоліки, іманентні МБ. Це підтверджується світовим досвідом останніх десятиліть. Уряди різних країн (як розвинених, так і країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою) приділяють підтримці МБ усе більше уваги. Слід також сказати, що в розвинених економічних системах сьогодні усвідомлено необхідність і доцільність спеціалізації великого й малого бізнесу на певних функціях у процесі відтворення. Тому великі підприємства нерідко підтримують МБ, прагнучи долучитися до використання його переваг і заощадити на цьому значні ресурси й час.

Виходячи із цього, на сучасному етапі важливим науково-практичним завданням є розробка теоретико-методологічних основ підтримки МБ. Проблема розвитку цього різновиду підприємництва гостро стоїть в Україні. У процесі трансформації економічної моделі не вдалося створити повноцінної ринкової економіки. Існуюче інституційне середовище

підприємництва характеризується великими недоліками, які погіршуються надмірним податковим навантаженням, складністю адміністративних процедур, корупцією та ін. Усі ці проблеми загострилися в умовах посткризової рецесії економіки, коли падіння попиту фактично поставило МБ перед перспективою закриття. У зв'язку із цим державі необхідно прискорено реалізувати комплекс заходів із підтримки малих підприємств і створити умови для інтенсивного розвитку сектора МБ у цілому.

Дослідження та публікації з проблеми. Проблеми підтримки МБ актуальні не тільки для України, а й для розвинених країн світу. Свідченням цього є матеріали офіційних веб-сайтів інституцій, які цим займаються (наприклад, [1; 2]). Ф. Файоль і А. Тоун обґрунтовують збільшення інтересу до МБ в останні роки у зв'язку з ускладненням проблем, пов'язаних із забезпеченням сталого економічного зростання та конкурентоспроможності. Тим більше, як відзначають автори, розвиток багатьох секторів економіки (деяких видів виробництва й особливо сфери послуг) безпосередньо залежить від діяльності МБ [3]. Д. Айзенберг розглядає розвиток підприємництва як найважливіший фактор економічного зростання. У зв'язку із цим автор підкреслює важливість державної підтримки МБ, яка повинна бути кваліфікованою, урахувати його онтологічні особливості та сучасні реалії трансформації підприємницького середовища [4]. К. Зоїдов, Є. Моргунов і К. Біджамова розглядають еволюцію малого та середнього інноваційного підприємництва на пострадянському просторі, що дозволяє їм виявити недостатність підтримки МБ. Авторами узагальнено зарубіжний досвід підтримки малих інноваційних підприємств [5]. Велику увагу питанням підтримки МБ приділяють і вітчизняні дослідники. Так, наприклад, у роботі І. Манцурова (зі співавторами) досліджено проблеми розвитку сектора МБ та результати діяльності малих підприємств в Україні [6]. Це дозволяє обґрунтувати необхідність підтримки МБ. Як показують дослідження Р. Пустовіта, у трансформаційній економіці особливу увагу необхідно приділяти

ти формуванню та вдосконаленню інституційного середовища підприємництва [7]. Практика показала, що надання в 2006 р. Україні статусу країни з ринковою економікою зовсім не означає завершення процесу побудови інститутів ринку. Р. Пустовійт виділяє низку інституційних чинників, які перешкоджають становленню бізнес-середовища в трансформаційній економіці [7, с. 5]. Усунення цих недоліків є прерогативою держави. Проведений аналіз показує, що існуюча методологія підтримки МБ потребує суттєвих доповнень, що стосуються принципів підтримки, активних і пасивних функцій держави в цій галузі, удосконалення інституційного середовища, розширення доступу до капіталу, створення нових можливостей для співробітництва тощо.

Мета роботи - розглянути особливості вітчизняного малого бізнесу, узагальнити теоретико-методологічні основи й виділити допоміжні заходи його підтримки.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, слід зазначити, що МБ необхідно розглядати як: по-перше, різновид підприємництва, який характеризується відносно (у порівнянні із середнім і великим бізнесом) невеликими масштабами діяльності з відповідними показниками обороту (виручки від реалізації, валового доходу або валюти балансу) і зайнятості, по-друге, як сектор економіки, який утворюється сукупністю малих підприємств, що функціонують у різних галузях виробництва і сфери послуг.

Основами МБ є підприємницька спроможність, тобто сукупність якостей (уява, ініціативність, воля), умінь, поглядів, знань, здібностей людини, що дозволяють здійснювати господарську діяльність на свій ризик і для своєї вигоди. Головним чином це полягає в організації, забезпеченні та управлінні функціонування підприємства (або здійсненні індивідуальної діяльності), генерації певної нової ідеї, розробці та застосуванні нововведень, надання інновації на ринку. Підприємець самостійно приймає всі рішення, від яких залежить успіх його підприємства, здійснює пошук кращого поєднання наявних у нього особистих (вітальних) і запозичених (залучених) ресурсів, а також найбільш ефективних сфер їх застосування. Підприємець спонукуваний особистими інтересами й прагненням отримати прибуток, проте, окрім принципів раціональності, він керується нормами, установленними формальними (нормативно-правові акти, договори) і неформальними (звичаї, традиції, норми етики й моралі) інститутами. Реалізуючи індивідуальні інтереси у вільній ринковій економіці, підприємець одночасно сприяє досягненню і суспільних інтересів. Це опосередковується ціновим механізмом, який забезпечує ефективне функціонування ринку.

Найважливішою передумовою діяльності МБ є економічна свобода - збірне поняття, що означає сукупність характеристик економіки, пов'язаних з індивідуальним вибором людини й підприємця, забезпеченням рівноправності громадян і рівних можливостей для підприємців, вільної конкуренції, свободи взаємодії, прийняття рішень, використання власного майна та грошових коштів тощо. Статус підприємця забезпечений законодавчо. Держава дає право займатися підприємницькою діяльністю і регулює її, висуваючи певні вимоги до предмету діяльності, залучення ресурсів (у тому числі тру-

дових), дотримання прав інших суб'єктів економічних відносин тощо. Для діяльності МБ необхідно середовище, яке сприяє розвитку ініціативи й підприємливості.

Виникнення малого бізнесу в його сучасному розумінні відбувалося еволюційно в контексті розвитку економіки та суспільно-політичного устрою. З переходом до моделі соціально орієнтованого ринкового господарства ставлення до МБ з боку суспільства змінилося. З одного боку, забезпечена (гарантується захист) приватна власність на засоби виробництва й вільне ціноутворення; при цьому обмежені можливості бізнесу контролювати економічні інститути, що стосується в першу чергу великого бізнесу і формує вільні умови діяльності МБ. З іншого боку, усіяко підтримується соціальна функція МБ у забезпеченні зайнятості, а також його діяльність як умова економічного зростання. МБ має такі ж права у сфері господарської діяльності, як і великий бізнес (за винятком граничних показників річного обороту та зайнятості).

МБ займає своє місце у структурі національного господарства й, відповідно, має зв'язки з іншими структурними елементами. МБ може здійснювати виробництво товарів і послуг або для кінцевого споживача, або для іншого бізнесу. У зв'язку із цим часто МБ розглядається як функціональний елемент, що доповнює великий бізнес. Це зумовлено тим, що онтологічні переваги МБ компенсують специфічні недоліки великих підприємств. До онтологічних переваг МБ слід віднести: 1) гнучкість і можливість швидкої переорієнтації на інший напрям діяльності; 2) пряме, демократичне, більш інтенсивне управління, відсутність "зайвих" ланок і безпосередня зацікавленість керівника-власника (і підлеглих) в успішній діяльності; 3) менше сприйняття невизначеності й більша схильність до ризику, а також його зниження за рахунок використання власних ресурсів, виробництва малими партіями тощо; 4) наявність кращого середовища для розвитку ініціативи; 5) близькість до споживача й місцевих ринків, краще врахування специфіки й "індивідуальних" рис попиту; 6) менша потреба в інвестиціях; 7) низькі операційні витрати тощо. Онтологічні переваги обумовлюють переваги для національного господарства. Організаційна простота, вузька спеціалізація, функціональна гнучкість, ефективне використання знань, висока швидкість обороту ресурсів, швидке отримання доходу, оперативність тощо - усе це формує роль МБ в економіці, яка включає реалізацію таких функцій: насичення ринку товарами й послугами; підвищення рівня зайнятості; розробка, освоєння й реалізація інновацій; генерація нових знань, розвиток людських ресурсів (зокрема підприємницького ресурсу); стимулювання конкуренції й прогресивних структурних та інституційних перетворень.

У другій половині ХХ століття почали проявлятися закономірності диверсифікації та індивідуалізації попиту, що призвело до появи безлічі нестійких "мікроринків", персоналізованих ринків. На таких ринках МБ виявився більш життєздатною формою. Його переваги проявились так само виразно, як і недоліки, що притаманні великим підприємствам. Оптимальний симбіоз цих двох форм господарювання забезпечує державі й суспільству великі економічні досягнення. Уже на сучасному етапі МБ

"заново" отримав соціальну та економічну легітимність. Була переосмислена його роль в економіці і значущість для досягнення добробуту та конкурентоспроможності.

Державна підтримка МБ включає реалізацію спеціальних заходів щодо створення сприятливих умов діяльності малих підприємств та розвитку сектора МБ в цілому. По відношенню до секторів економіки такі заходи мають горизонтальний характер і доповнюються підтримкою на рівні регіонів. При їх розробці враховуються функції МБ в економіці, його онтологічні переваги та недоліки, особливості сфер діяльності, де зосереджується активність МБ, а також структурні характеристики національної економіки.

Світовий досвід показує, що державна підтримка має базуватися на таких основних принципах:

- концентрації зусиль на вирішенні актуальних проблем малих підприємств в умовах, що склалися;
- визначеності й чіткості заходів, стабільності напрямів підтримки;
- специфічності заходів, що реалізуються;
- безперервного вдосконалення інституційного середовища, головним чином формальних інститутів, через ґрунтовну оцінку правових умов, у яких діє МБ;
- стимулюючого впливу через систему пільг, спрощення адміністративних процедур створення й закриття малих підприємств, а також надання державних гарантій у всіх випадках, коли реалізуються нововведення в умовах діяльності малих підприємств;
- розвитку партнерства державних органів із малими підприємствами й об'єднаннями підприємств;
- системності у створенні сприятливих умов діяльності МБ, у тому числі взаємної узгодженості й доповнення заходів, які реалізуються за різними напрямами економічної політики;
- розвитку співробітництва з великими підприємствами та банківськими установами в підтримці МБ.

Функції держави з підтримки МБ умовно слід розділяти на пасивні й активні, що дозволяє якісніше вдосконалити програми заходів державної політики. До пасивних функцій належать, передусім, законодавчо-правове забезпечення підприємництва, а також надання пільг (безпосередньо малим підприємствам або інфраструктурним компаніям). Заходи пасивної підтримки мають більш довгострокову перспективу, вони є відносно стабільними. До активних функцій відносять ті, реалізація яких заснована на державній участі та використанні коштів державного бюджету. Прикладом активних функцій є створення регіональних (місцевих) фондів підтримки МБ, пільгове кредитування малих підприємств через приватні фінансово-кредитні установи, створення за рахунок держави інфраструктури малого підприємництва тощо. Реалізація заходів активної підтримки більш ситуативна й має "національний" характер (тобто розробляється залежно від умов конкретної країни).

Зазвичай державна підтримка МБ проявляється у фінансовому та майновому плані, а також включає розвиток інфраструктури. Основні заходи підтримки можна згрупувати за такими основними напрямами:

- удосконалення ділового законодавства із за-

безпеченням стабільності юридичних правил, зміна яких анонсується заздалегідь;

- боротьба з монополізацією ринків;
- стимулювання активності МБ, у тому числі інноваційної;
- стимулювання виходу МБ на зовнішні ринки;
- додатковий стимулюючий вплив через надання податкових і кредитних пільг, спрощення умов залучення трудових ресурсів;
- розширення простору (ринків) діяльності малих підприємств за рахунок змін правового регулювання, державних замовлень та надання гарантій;
- розвиток інфраструктури: загальної (банки, біржі, арбітраж, аудит, лізинг, факторинг, страхування тощо) та спеціальної (бізнес-інкубатори, центри інновацій, технопарки, центри комерціалізації технологій, регіональні інвестиційні фонди, венчурні фонди, консультаційні компанії, центри співробітництва бізнесу, інформаційні мережі тощо);
- розвиток співробітництва малого й великого бізнесу (через технопарки, регуляторні послаблення та ін.);

- спрощення умов оренди державної власності для малих підприємств, а також реалізація спеціальних лізингових програм із передачі обладнання;

- передача технологій малим підприємствам;
- надання безкоштовних послуг підприємствам, у тому числі освітніх, консультаційних, з організації презентацій, пошуку інформації тощо.

Державна підтримка охоплює комплекс різних за своєю сутністю заходів, тому основним інструментом їх реалізації є спеціальні програми. Зважаючи на специфіку сектора МБ, виконання таких програм об'єднує компетенції різних міністерств і відомств. В останні роки часто спостерігається виділення пріоритетних завдань у підтримці МБ у контексті мега-трендів суспільного розвитку. Наприклад, умови діяльності МБ змінюються під впливом не тільки національних, а й міжнародних чинників. Тому останнім часом посилено увагу до адаптації МБ до впливу глобалізації. У зв'язку із цим заходи підтримки розробляються на основі урахування специфічних наслідків глобалізаційних процесів у трансформації умов діяльності малих підприємств. Аналогічні завдання також ставляться в контексті становлення інноваційного суспільства, підвищення екологічних стандартів, необхідності подолання безробіття та розвитку депресивних регіонів.

В Україні система підтримки МБ знаходиться на етапі формування, створено її основні елементи. Цей процес відбувається в межах загального процесу дерегулювання, лібералізації підприємництва, вдосконалення інститутів ринку тощо. Однак з об'єктивних і суб'єктивних причин умови діяльності МБ залишаються сьогодні в цілому несприятливими.

Державну підтримку МБ можна охарактеризувати як часткову, малоефективну й таку, що не відповідає реаліям. У зв'язку із цим слід запропонувати допоміжні заходи підтримки малих підприємств, а саме:

- 1) підготовка та надання аналітичних звітів про розвиток національної економіки та сектора МБ;
- 2) залучення МБ до участі в тендерах державних закупівель (при лімітуванні участі великих підприємств),

3) підготовка програм державного замовлення на проведення досліджень і розробок;

4) створення спеціальних митних центрів, які повинні сприяти зовнішньоекономічній діяльності МБ (наприклад, на базі торговельно-промислових палат);

5) реалізація регіональними (місцевими) органами влади інноваційних проектів на основі партнерства з малими підприємствами;

6) проведення інноваційних конкурсів між малими підприємствами з отримання "призової" фінансової підтримки;

7) надання земельних ділянок для будівництва підприємств, створення мереж співробітництва малих підприємств із різних регіонів країни і з партнерами з інших країн.

Що стосується підтримки МБ з боку великих компаній, то, як показує досвід розвинених країн, вона має місце за таких умов: по-перше, існує розвинений сектор МБ, досягнуто високого рівня розвитку інноваційного підприємництва, по-друге, існує сприятливий "клімат" і культура партнерства, налагоджено соціальні зв'язки, по-третє, існують специфічні механізми партнерства, засновані на національних моделях організації процесів кооперації та спеціалізації. Великі компанії за рахунок взаємодії з МБ прагнуть використати його переваги та зекономити ресурси. Тому МБ повинен володіти компетенціями, які б приваблювали великі підприємства. Найбільш активне взаємодія малого й великого бізнесу відбувається у сфері інновацій, де переваги МБ очевидні. Програми підтримки МБ мають насамперед корпоративні, які активно займаються інноваційною діяльністю (наприклад, такі всесвітньо відомі, як Intel, Toyota і Nokia). Така підтримка не може розглядатися як традиційне надання пільг і субсидій, хоча подібні заходи також мають місце (гранти). Найчастіше вона приймає форми великих і стабільних замовлень; фінансування досліджень і розробок; надання інфраструктури (наприклад, дослідницької); консультування та навчання та ін. У світовій практиці відомі випадки, коли підтримка МБ проводилася спільно державою й великими підприємствами.

Висновки

1. Сучасні умови функціонування малого бізнесу в Україні вимагають поєднання зусиль представників цього реального сектора економіки, влади та науковців для встановлення теоретичних засад й обґрунтування місця та ролі малого бізнесу в структурі соціально-економічного середовища в країні.

Така взаємодія, з одного боку, утвердить у нашій країні світові стандарти становлення й розвитку структур малого бізнесу, а з іншого - дозволить знівелювати онтологічні недоліки цього виду бізнесу, які зумовлені його змістом і сутністю, зокрема оптимізувати структуру підприємницького ризику, прибравши законодавчий хаос та юридичну необізнаність самих підприємців.

2. Окрім того, підтримка малого бізнесу є важливим завданням економічної політики держави. За рахунок розширення діяльності малого бізнесу держава отримує можливість стимулювати конкуренцію та інновації, вирішувати проблеми зайнятості, створити передумови для економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності.

3. Підтримка малого бізнесу з боку великих компаній можлива за умови введення в дію специфічних механізмів партнерства, які також мають ґрунтуватися на позитивному міжнародному досвіді процесів кооперації та спеціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіційний веб-сайт Адміністрації малого бізнесу США (англ. мовою) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.sba.gov/>.

2. Outline of Japan's SME policies [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.sme.ne.jp/>.

3. Fayolle F. L'odysee d'un concept et les multiples figures de l'entrepreneur / F. Fayolle, A. Toune // Problemes econ. - P., 2007. - № 2918. - P. 7-16.

4. Isenberg D. J. How to start an entrepreneurial revolution / D. J. Isenberg // Harvard business rev. - Boston, 2010. - Vol. 88. - № 6. - P. 41-50.

5. Зоидов К. Х. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве : [монографія] / К. Х. Зоидов, Е. В. Моргунов, К. В. Биджамова. - М. : ЦЭМИ РАН, 2009. - 152 с.

6. Развитие малых предприятий (статистическое оценивание влияния на экономическое развитие и конкурентоспособность страны) : [монографія] / [И. Г. Манцуров, С. С. Вацаев, С. Г. Дрига та ін. ; за наук. ред. И. Г. Манцурова]. - К. : КНЕУ, 2009. - 181 с.

7. Пустовіт Р. Ф. Формування інституційного середовища підприємництва в трансформаційній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук. : спец. 08.01.01 - економічна теорія / Р. Ф. Пустовіт ; НАН України, Держ. уст-ва "ІЕП НАН України". - К., 2006. - 36 с.

V. Orlova

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SMALL BUSINESSES

In the article the features of small business and its benefits was considered. Summarizes the theoretical and methodological foundations and proposed auxiliary measures to support small businesses.

Key words: entrepreneurship, small business, government support.

© В. Орлова

Надійшла до редакції 28.10.2011